

ANTTI HEINONEN

Kertaus Hintikan filosofiasta

Ajattelun välineet ja maailmat. Toim. Risto Vilkkonen & Juha Manninen. Gaudeamus, Helsinki 2009. 238 s.

Harvat Helsingin yliopiston filosofian opiskelijat tuntevat Jaakko Hintikan keskeiset ajatukset. Ensimmäinen seuraamani filosofian luento yliopistossa oli Ilpo Halosen keväällä 2003 pitämä Nykyajan filosofiaa -luentokurssi. Näillä silloin minuun suuresti vaikuttaneilla luennoilla Hintikan nimi mainittiin pariin otteeseen, mutta se jäi toisen suomalaisen filosofian raskaansarjalaisen, Georg Henrik von Wrightin varjoon. Hintikka ei ole liioin komeillut filosofian laitoksen tutkintovaatimusten kirjallisuusluetteloissa, toisin kuin von Wright ja Ilkka Niiniluoto.

Suuren yleisön keskuudessa Jaakko Hintikka on vielä harvemmin tunnettu ajattelija. Jos keskivertoa kaduntallaajaa pyydetään nimeämään joku suomalainen filosofi, vastaus on usein Georg Henrik von Wright, Esa Saarinen tai Tuomas Nevalinna. Näin siitäkin huolimatta, että Hintikka tunnustetaan kansainvälisesti merkittävimmäksi elossa olevaksi suomalaiseksi filosofiksi ja hän on von Wrightin ohella ainoa suomalainen filosofi, jolle on omistettu nide merkittävästä *The Library of Living Philosophers* -sarjasta.

Syy Jaakko Hintikan käsitteellisten avausten, kuten mahdollisten maailmojen semantiikan ja peliteorian, tuntemattomuuteen Suomessa saattaa johtua aihealueiden filosofisesta vaativuudesta ja raskaslukaisuudesta. Hintikka on kirjoittanut lähes kaikki teoksensa englanniksi, ja osa niistä tunnetaan suomennoksina, kuten *Kieli ja mieli* (1982), *Tieto on valtaa ja muita aatehistoriallisia esseitä* (1969) sekä *Filosofian köyhyys ja rikkaus* (2001). Teokset eivät kuitenkaan ole synnyttäneet 2000-luvulla filosofian opinnot aloittaneiden piirissä Hintikka-kulttia. Juha Mannisen ja Risto Vilkon toimittamalle antologialle *Ajattelun välineet ja maailmat – kirjoituksia Jaakko Hin-*

tikan filosofiasta tuntuukin olevan intellektuaalinen tilaus. Antologian kirjoittajat ovat tutkijoita tai professoreja, joiden kirjoitukset valottavat Hintikan vaikutusta nykyfilosofiaan aihepiireittäin.

Universalismi versus kalkylismi

Risto Vilkon laatiman esipuheen jälkeen sarjan ensimmäinen tutkielma on professori Ahti-Veikko Pietarisen kirjoitus Hintikan käsityksestä logiikan ja matematiikan tutkimisen metodologisista perusteista. Kuvaava on matematiikan filosofian käänne, jonka jälkeen matematiikan perusteita ja olemusta tutkineet loogikot ja filosofit siirtyivät aksiomaattisesta ajattelutavasta malliteoreettiseen. Pietarisen mukaan keskeistä Hintikan matematiikan perusteiden uudennäliselle ymmärtämiselle oli logiikan kalkylistisen paradigman soveltaminen: emme voi esimerkiksi määrittellä algebrallisen struktuurin kaikkia ominaisuuksia struktuurin itsensä sisällä. Tarvitaan malliteoreettisia konstruktioita – vaihtoehtoisia tulkintoja tai mahdollisia maailmoja, jos niin halutaan.

Hintikan roolin kalkylistisen käsityksen puolustajana ja vastaavasti universalistisen käsityksen romuttajana tuo esille toisessa yhteydessä professori Gabriel Sandun kirjoitus ”Pelit, totuus ja universalismi”. Universalistisella käsityksellä kielestä tai logiikasta tarkoitetaan alkujaan van Heijenooraan lanseeraama ja sittemmin Martin Kuschin ja Hintikan tarkentamaa käsitystä objektikielen semanttisesta lausumattomuudesta: teesin mukaan objektikieltä kuvaavan metakielen kehittäminen ei ole mahdollista. Kalkylistinen teoria on universalismin vastakohta: siinä on mahdollista muodostaa objektikielstä malleja, joilla sitä voidaan kuvata kuin mitä tahansa muuta to-

dellisuuden osaa.

Sandu korostaa Alfred Tarskin negatiivisen tuloksen kohtalokkuutta Hintikan kalkylistiselle teorialle: ”Hintikan elinikäinen hanke on ollut murtaa se, mitä hän kutsuu ”Tarskin kiroukseksi”, eli löytää kieliä, joilla on tarpeeksi ilmaisuvoimaa mutta jotka määrittelevät oman totuuspredikaattinsa” (67). Tässä ei ole kuitenkaan koko totuus, koska Hintikka ja Sandu ovat kehittäneet peliteoreettisessa semantiikassa niin kutsuttuja IF-kieliä (*Independence-friendly languages*), jotka ovat rikkaampia kuin tavalliset toisen kertaluvun kvantifoidut kielet ja joihin Tarskin mahdottomuustulokset eivät yllä. Looginen totuus ei ole tässä semantiikassa samalla lailla staattinen, vaan se rakentuu pelin tavoin kielen käyttäjän valinnoista.

Teknisesti IF-kielet syntyvät, kun jonkin loogisen kaavan kvanttorien tulkinnan aloja muutetaan vaihtamalla järjestystä epälineaariseksi. Sandun rautalankaesimerkki on tuttu arvauspeli, jossa ensimmäinen pelaaja piilottaa esineen joko oikeaan tai vasempaan käteen ja toinen yrittää arvata, kummassa kädessä esine on. Koska kyse on epätäydellisen informaation pelistä, peliä kuvaavalla lauseella ei ole totuusarvoa.

Emme voi siis ymmärtää peliä ilman sen sääntöjen tulkintaa, mutta tulkinta toteutuu itse pelaamisen ja erityisesti strategioiden valinnan kautta. Sandun käyttämää esimerkkiä laajempi epätäydellisen informaation peli olisi sellainen, jossa pelaajat tulkitsevat pelin tavoitteen, voittamisen, eri lähtökohdista. Esimerkiksi ideaalisen vapaaehtoisessa kaupassa sekä ostaja että myyjä kokevat voitavansa.

Toisaalta niin Sandun analyysia kuin itsensä Hintikan *Totuuden ongelma* -kirjoituksessaan (2001) esittämää ratkaisua universalismi-kalkylismi-kiistaan voi pitää vain osittais-

voittona, koska ne perustuvat tulosta rajaaville oletuksille totuudesta ja kielestä. Jos Tarskin negatiivinen tulos ei ollut suuri takaisku kalkylis-teille, myöskään Tarskin tulosten kumoaminen ei ole viimeinen sana. Itse asiassa kyseessä on vain tarskilaisen korrespondenssiteorian hylkääminen rikkaimman kielen totuuspredikaatin mallina. Jos universalisti päättää esimerkiksi muotoilla holistisen totuus-teorian, metafysisiä oletuksia tulkintojen kielellisestä riippuvuudesta on vaikeampi perata teoriasta.

Mahdollisten maailmojen isä

Hintikan toisen suuren löydön, mahdollisten maailmojen semantiikan, syntyvaiheita kuvaa antologiassa Ilpo Halonen. Halosen mukaan aleettisia modaliteetteja tutkivan logiikan synnylle oli keskeistä useiden vaihtoehtoisten kehityskulkujen tai tapahtumien samanaikainen tarkasteleminen modaalikontekstissa, vaihtoehtoisina asiantiloina ymmärrettyjen mahdollisten maailmojen välisten saavutettavuusrelaatioiden systemaattinen esitys ja lopulta yksilöiden identtisyys kielto eri mahdollisten maailmojen suhteen (jos vaihtoehtoisessa maailmassa olisi päätynyt toisiin valintoihin, en olisi sama ihminen). Nämä elementit yhdistänyt suotuisa kehitys, johon myös Hintikan opettajalla von Wrightilla oli osuutensa, huipentui vuosina 1957–1962 kvantifioitun modaalilogiikan keksimiseen.

Kuten Halonen toteaa, modaalikäsitteitä koskeneet tulokset saatettiin tulkita sekä filosofisesti että vain muodollisen semantiikan joukko-opillisina konstruktioina. Hintikan tavoitteena oli kuitenkin propositionaalisten asenteiden analysoiminen. Propositionaalisella asenteella tarkoitetaan väitelauseen kognitiivista tai affektiivista suhdetta esittäjäänsä, esimerkiksi ”Liisa uskoo näkevänsä Aamutähden”. Hintikan oivalluksen mukaan uskomus, velvollisuus- ja

tietämismaailmoilta edellytetään yhteensopivuutta agentin tietoihin, uskomuksiin tai velvollisuuksiin. Jopa aleettisen modaalilogiikan kriitikot, kuten W. V. Quine, ovat osittain tunnustaneet Hintikan huomioon liittyvät ansiot.

Vaikka Halonen kuvaa Hintikan filosofista toimintaa mahdollisten maailmojen erilaisia tulkintoja yhdistäneeksi ja yhtenäiseen teoriaan tähtääväksi, Hintikan kehityksestä ja ajattelusta löytyy poikkeamia. Kun vielä kirjassaan *Models of Modalities* (1969) Hintikka puolustaa kvantifointia mahdollisten maailmojen sisältämiin yksilöihin eikä siis maailmoihin itseensä nähden, seuraavassa teoksessaan *Intentions of Intentionality* (1975) hän muuttaa näkemystään ja kannattaa kvantifointia yksilöiden välisten maailmanviivojen suhteen.

Toisaalta monet Hintikan perusajatukset ovat pysyneet muuttumattomina. ”Kuinka ne, jotka tuntevat vain Englannin, voisivat tuntea Englantia?” Hintikka on käyttänyt usein tätä fraasia kuvatessaan suhdettamme tietoon ja tuntemiseen. Ymmärtäminen on vaihtoehtoisten asiantilojen ja mahdollisuuksien reflektointia.

Aamunkoiton filosofit

Filosofiluonteeltaan Hintikka eroaa melkoisesti esimerkiksi aikalaisestaan John Searlesta. Siinä missä Searlen suhde filosofian historiaan on pessimistisen ylimielinen (ks. *Mind. A Brief Introduction*, 2004), Hintikka on jatkuvasti kunnostautunut ymmärtämällä laajasti klassisia ajattelijaita. Hintikalle on ollut tyypillistä omien teorioidensa laajentaminen niin, että ne vastaavat kilpaileviin näkemyksiin. Kun Hintikka esimerkiksi kritisoi Husserlin käsitystä intentionaalisuudesta suuntautuneisuutena ja esitti sen edellyttävän tulkintaa intentionaalisuudesta intensionaalisuutena, hänestä tuli samalla Hus-

serlin kommentaattori ja hän joutui muuttamaan alkuperäistä luentaansa Husserlista.

Hintikan historiaharrastus ei ole antikvaarista, vaan hän pyrkii soveltamaan kehittämiään käsitteitä vanhoihin ongelmiin. Samalla filosofisen reviiirin laajennus johtaa uusiin hedelmällisiin väittelyihin muiden kommentaattoreiden kanssa.

Hintikan filosofianhistoriallisia näkemyksiä käsittelevät kirjoitukset, kuten Simo Knuutilan kirjoitus Hintikan Aristoteleen aikakäsityksestä esittämästä tulkinnasta, ovat ehkä koko teoksen antoisinta luettavaa. Mikko Yrjönsuuri sen sijaan tarkastelee esseessään Hintikan ehkä kansainvälisesti tunnetuinta analyysia Descarteisin kuuluisasta ”ajattelen, siis olen” (*cogito, ergo sum*) -argumentista. Hintikan mukaan Descartesin päättelyssä ei ole kyse loogisesta välttämättömyydestä, vaan lauseesta tekee välttämättömän sen performatiivisuus. Professorit Matti Sintonen ja Olli Koistinen luotaavat taas Hintikan Kant-tulkintoja.

Mirja Hartimon tekstissä ”Modernin matematiikan kaunein kukkanen” tarkastellaan Hintikan tuoreimpia tutkimuksia fenomenologian perustajan Edmund Husserlin esittämän teorioiden teorian ja matemaatikko David Hilbertin ideoiden yhtäläisyyksistä. Kuitenkin Hilbertin vuoden 1905 luentoja ja Husserlin *Prolegomena zur reinen Logik* -teoksen vertaaminen paljastaa selviä eroja Hilbertin ja Husserlin logiikan ja matematiikan perusteita koskevista tulkinnoista.

Luen mieluummin antologioita, jotka liittyvät johonkin aihekokonaisuuteen eivätkä ajattelijaan. Tietty temaattinen hajanaisuus on tämänkin kokoomateoksen suurin ongelma. Vaikka teoksen kirjoitukset ovat tuoreita ja oivaltavia, kirjan sisältä ei löydy yhtenäistä lankaa tai teesiä, johon lukija haastettaisiin ottamaan kantaa. Ja koska kirja on kunnianosoitus 80-vuotiaalle filosofille, kir-

kirjat

joittajat eivät muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta haasta avoimesti Hintikan näkemyksiä.

Toisaalta Hintikan filosofian kaivatuksi popularisoinniksi kirja saattaa olla paikoin vaativa. Esimerkiksi kansleri Ilkka Niiniluodon kir-

joituksen ”Todennäköisyys, induktio ja informaatio” lukeminen edellyttää tietoja matematiikasta ja tieteenfilosofiasta. Teos on yhtäältä liian epäyhtenäinen ja johdatuksenomainen toimiakseen tutkimuskirjallisuutena muuten kuin kuriositeettina ja toi-

saalta paikoin liian raskassoutuinen ollakseen hyvä popularisointi. Kaikesta huolimatta antologiassa on hyvää jokaisen kirjoituksen herättämä kiinnostus lukea aiheesta enemmän.